

## ELİF HARFİYLE İLGİLİ BÂZİ EDEBÎ HUSÛSİYETLER

ÂMİL ÇELEBİOĞLU

*Elîften ye'ye kadar, elîfi görse mertek sanır, cim karnında bir nokta, lâma cimi yok, lâm cim olup oturmak gibi tâbirlerden, bir inanç sistemi olarak hurûfliğe kadar, gerek Dîvan, gerek Halk edebiyatında olsun, harflerle ilgili edebî, dînî ve tasavvufî pek çok değişik husûsiyetlerin tesbîti mümkündür. Tahmin edilebileceği üzere bu harflerden en fazla husûsiyet kazanmış olanı elîftir. Bu bakımdan bu yazımızda, sâdece edebî mâhiyette olmak üzere elîf harfiyle alâkalı bâzı tâbir, teşbih ve mazmunlara dikkati çekmek istiyoruz.*

### ELİF — BÂ

Elif, eski alfabemizin ilk harfi olmakla, ikinci harf bâ (be) ile birlikte *elîfbâ*: alfabe, okumak, başlamak... mânâlarıdır :

*Hey ne bilsün şive-i reftarı serv-i hâmedest  
Bir çok elîf bâ gibi ol harfi revân itmek gerek<sup>1</sup>*

*Necâtî*

*Ezelden hüddâmım elif ve bâ'ya  
Hak kulun emeğin vermesin zâya  
Bir can borçlu idim Bârî Hudâ'ya  
Vermek için can kurbana gelmişem<sup>2</sup>*

*Sümmanî*

1 *Necâtî Beg Divânı*, Haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul, 1963, s. 339. Bu beytin ikinci mısraındaki «ol» kelimesi, vezin bakımından fazladır.

2 Haşim Nezihi Okay, *Sümmanî Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul, 1958, s. 93.

Söylemez aslâ galatsız sözü  
Hiç bir mârifette yoktur bir yüzü  
Mektebi görmemiş kürsüde gözü  
Elif bâ demeden dâl olur mu ya?<sup>3</sup>

*Gufrânî*

Elif dedim be dedim  
Kız ben sana ne dedim  
Deniz mürekkebe olsa  
Yazılmaz benim derdim<sup>4</sup>

### ELİFTEN BAŞLAMAK

Bu tâbirle alfabeye, okumaya, bir işe yeni başlamak mânâlarının dışında sevgilinın boyuna, *Fâtiha* sûresinin ilk harfi elife de işâret olunur :

Nola dâl tıfl ey hâce elifler çekse biñ yirde  
Okuyan müşaf-ı 'ışkı elifden ibtidâ kıldı'<sup>5</sup>  
T. Yahyâ

Qadd-i bâlâ-yı yâri nakş idüüp levh-i zamîründe  
Fünûn-ı 'ışkı var yine elifden ibtidâ eyle<sup>6</sup>  
Ümâdî

Tıfl-ı dîl kaddün görüüp 'ışkı elifden başladı  
رب يسر ولا تسير رب تم بالحير<sup>7</sup>

*Hükme*

### ELİF LÂM'A ÇIKMAK

Kur'an kıraatı dersinde talebenin, *Fâtiha* sûresinin hitâmında *Elif, lâm, mîm* hurûf-ı mukattaasiyle başlayan *Bakara* sûresine geçmesi demektir. Bu durumda ziyâfet verilirdi<sup>8</sup> :

3 D. Ali Gülcan, *Gufrânî ve Kenzî*, Konya, 1968, s. 29.

4 Necip Yağmurdereli, *Mânilerimiz*, İstanbul, 1963, s. 93.

5 *Yahyâ Bey, Divan*, Haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul, 1977, s. 557.

6 *Mecmua*, DTCF ktp. M. Ozak I, nr. 923, yk. 19b.

7 A.e., yk. 68a.

8 Mehmed Çavuşoğlu, *Necâti Bey Divân-ının Tahlihi*, İstanbul, 1971, s. 187.

*Can virdi kad ü zülfiñe dil mekteb-i gamda  
Güyâ ki elif lâma çıkup itdi konaklık<sup>9</sup>  
Necâti*

### ELİF — SEVGİLİNİN BOYU

Edebiyatımızda umûmiyetle elif, düzlüğü, dikliği ve inceliği itibâ-riyle sevgilinın boyu veyâ kendisidir. Aynı husûsiyetlerden dolayı sev-gili servi boyludur. Bu sebeble icâbında servi-boy mazmûnundan elif har-fi tedâî edilmelidir. Bilhassa muammâların çözümünde harflere, bu nev'i mazmunlar yönünden dikkat etmek gerekir :

*Ol elif kad hasretinden cismüm oldı mü gibi  
Mâverâü'n-nehr'e düşdi yaş döküp âhü gibi<sup>10</sup>  
Kemâl Paşazâde*

*Kadd-i yâre kimisi 'ar' ar didi kimi elif  
Hepsinüñ maqşudı bir ammâ rivâyet muhtelif  
Muhıbbî*

*Mektebe vardıkda evvel ey elif-kâmet baña  
'Ayn u şın u kâf ta'lîm itmiş üstadım benüm<sup>11</sup>  
Zâtî*

Yukarıdaki son beyitle, elif-kamet dolayısıyla mekteb, ayın, şın, kaf (aşk), tâlim ve üstad kelime ve harfleri, birbirleriyle ilgili olarak zikre-dilmiştir.

*Elif gibi boyu var  
Gözümün bebeği yar  
Mihnet ile kazandım  
Elimin emeği yar<sup>12</sup>*

*Bendesin  
Sen elifsin ben de sin  
Güzel olan sevgili  
Terk eder mi bendesin  
Ellerle çok zevk ettin  
Bu gececik bendesin<sup>13</sup>*

9 Necâti Beg. Divânı, a.g.e., s. 316.

10 Kemâl Paşazâde Divânı, İstanbul, 1313, s. 161.

11 Zâtî Divânı, Haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul, 1970, c. II, s. 381.

12 Sami Akalın, Türk Manileri, İstanbul, 1972, c. II, s. 268.

13 Necip Yağmurludereli, a.g.e., s. 54.

Müteâkıb beyitte, *Tûbâ*'dan *ṭ* harfi alınarak *serv-kad* ile telmih edilen elif harfi ve «Her gören» işâretince *her*'in de ilâvesiyle muammânın medlûlü *Tâhir* ( طهر ) ismi bulunmuş olur :

*Şâh-ı Tûbâ serv kaddiñle gelürse bir yire*  
*Her gören cânâ olur elbet tarafdaruñ seniñ<sup>14</sup>*  
*Vehbî*

Saça, göze vesâireye dâir harflerle ilgili muhtelif mazmunlarla, aynı zamanda bâzı kelimelere açıkça veyâ imâlı olarak telmihte bulunulur. Bu hususta, elif-boy alâkasiyle birlikte, *ad*, *âl*, *elem*... kelimelerini misâl olarak zikredebiliriz.

*Ad :*

Boyun elife, sağıın dal harfine teşbihiyle *ad* ( اد ) kelimesi meydana gelir. Bu da meşhur olmaya işârettir :

*Elif kaddiñle dâl zülfüñe teslim-i rûh itdim*  
*Bu dalı zümre-i ‘uşşâk içinde başka ad olsun<sup>15</sup>*  
*Ulvî*

Veyâ dal, sevgilinin cefâsı ile iki büklüm olan âşıkın boyudur. Bu bakımdan :

*Bî-vesfâlar içre bir ad ideyin didi meger*  
*Ol elif-kad anuñ için kaddümi dâl eyledi<sup>16</sup>*  
*Kemâl Paşazâde*

*Şol elif-bâlâ görüp ben kâmeti dâl olmaşı*  
*Yanma aldı cihân içinde bir ad eyledi<sup>17</sup>*  
*Necâtî*

*Zinde olsun haşredék Yahyâ gibi adum benim*  
*Ey elif-kâmet demâdem derdüñe dâl it beni<sup>18</sup>*  
*T. Yahyâ*

14 *Sünbülzâde Vehbî Divânı*, Bulak, 1253, Gazeliyat, bl. s. 92.

15 *Mecmua*, DTCE ktp. M. Ozak I, nr. 1118, yk. 13a.

16 *Kemâl Paşazâde Divânı*, a.g.e., s. 163.

17 *Necâtî Bey Divânı*, a.g.e., s. 553.

18 *Yahyâ Bey Divânı*, a.g.e., s. 583.

*Uzun uzun kamaşım  
Duvara dayanmaşım  
Elif gibi dal gibi  
Alma yazılmaşım<sup>19</sup>*

denilmiştir.

*Âl :*

Lâm harfi, eğriliği sebebiyle yine âşıkın boyuna delâlet eder. Elifle bir araya gelince mâşûkun vasıflarından olan *âl* ( آل ), hiyle kelimesi teşekkül eder :

*Ol elif kâmetüm âl ile gönül olur imiş  
Bir selâm ile benüm kâmetümü lâm itdi<sup>20</sup>  
T. Yahyâ*

Aynı zamanda bu beyitte, selâm ile temennâyı, eğilmeyi tedâî ederek lâm harfi ile de bu yönden bir münâsebet düşünebiliriz.

*Elem :*

Boy elif, saç lâm, ağız mim olmak ve bu harfler, *elem* ( لم ) kelimesini meydana getirmekle âşıkın dert ve eleminden zevk alması, bir bakıma *elem* kelimesindeki harflerin sevgilinin boyuna, saçına ve ağzına teşbihi cihetyledir :

*Kađd ü zülf ü dehenüñ oldu elif lâm ile mîm  
Ol sebebden dîl ü cân lezzetin aldı elemüñ<sup>21</sup>  
Necâti*

*Em :*

*Em* ( م ) ilâç demektir. Buradaki elif ve mim ile sevgilinin boyu ve ağzı, yâni kendisi, tabiatıyla âşıkın derdinin devâsi, ilâcdır :

*Elif-i kâmetüñ ile koşuña râ diyeli  
Derdüme ol ilâsin ben ne için em dîmeyem<sup>22</sup>  
Nizâmî*

19 1966 yılında Gaziler köyünden derlenmiş bir mâni.

20 *Yahyâ Bey Divânı*, a.g.e., s. 560.

21 *Necâti Beg Divânı*, a.g.e., s. 342.

22 Haluk İpekten, *Karamanlı Nizâmî, Havatı, Edebî Kişiliği ve Divânı*, Ankara, 1974, s. 229.

*Mâ :*

Elif ve mimi tersinden okursak *mâ* (su) olur. Sevgilinin aksiyle âşıkın göz aynasında, gözyaşlarının peydâ olması onun, mim gibi ağzı, elif gibi boyu (*mâ*) dolayısıyledir :

*Elif kıddüñle la'tiñ mîmini gördükçe 'aksinden  
Olur mir'ât-ı çeşmüñde hemân ol lahza mâ peydâ<sup>23</sup>  
Yahyâ*

*Emr, râm :*

Râ harfi kaşa tekabül eder. Elif ve mimin ilâvesiyle bu harfler, *emr* veyâ *râm* şeklinde okunabilir. Sevgili boyu, ağzı ve kaşları ile âdetâ bu kelimeleri resmettiğinden âşık, mâşûkunun her emrine cân u gönülden râm olmakta yâhut sevgili, âşıklarını emrine râm kılmaktadır :

*Ol elif kâmetli mîm ağzılı râ kaşlı niğâr  
Her ne emr eylerse 'âşık cân u dilden râmdur<sup>24</sup>  
Kemâl Paşazâde*

*Kaş râ kıdd elif dehân ise mîm  
Kılduñ ey mâh halkı emrüne râm<sup>25</sup>  
Bâkî*

Elif ve râ ile rey, *rây* (niyet, fikir) kelimesi de telmih edilir :

*Elif ü mîmdür ağzuñ ile kıddüñ çü semüñ  
Göñlümi egleyemez kimse bu râdan gayrı<sup>26</sup>  
Necâtî*

*An :*

Kaş aynı zamanda nun ( ن ) dur. Elif (boy) ile bir araya gelince Türkçede bâzı eklerle «o», Farsçada o ve güzellik mânâsına gelen *an* ( آن ) kelimesi teşekkül eder :

23 *Yahyâ Bey Divânı*, a.g.e., s. 200.

24 *Kemâl Paşazâde Divânı*, a.g.e., s. 32.

25 *Bâkî Divânı*, Haz. Sadeddin Nüzhet Ergun, İstanbul, 1935, s. 259.

26 *Necâtî Beg Divânı*, a.g.e., s. 521.

*Kaşı nūniyle kāmēti elifin  
Gördük ayrık biz ansuz ohmazuz<sup>27</sup>*

*Ahmed Paşa*

*Elifdür kıddi yārūn kaşları nūn  
İlāhī eyleme ‘uşşakı ansuz<sup>28</sup>*

*Zâtî*

*Can :*

*Can* ( جان ) kelimesinin ortasında, içinde elif harfi vardır. Elif boylu sevgilinin candan, içten sevilmesi bu yüzdendir :

*Yirūn var eyā kıddi elif cânlar içinde  
Hayf ola ki ‘ömrūn geçe dükkânlar içinde<sup>29</sup>*

*Necâtî*

*Beñzedürdüm kad-i mevzūnuña fi’l-cümle eger  
Cân içinde elif itseydi kabûl-i harekât<sup>30</sup>*

*Fuzûlî*

Ayrıca candaki cim ( ج ) saç (kakül), nun da kaştır. Böylece sevgili, cim gibi saçı, elif gibi boyu, nun gibi kaşıyla sûret ve sûret olarak âdetâ baştan ayağa can kesilmiştir :

*Qün zülfi cim ü kıddi elif kaşı nūn imiş  
Dirsem nola o serv-i gül-endâma cân dahı<sup>31</sup>*

*Nizâmî*

*Kāküli cim anuñ kıddi elif kaşları nūn  
Ne diyelüm aña başdan ayaga cân olmaşdur<sup>32</sup>*

*Lâedrî*

*Dâd :*

Sevgilinin iki yanından sarkan saçları, iki dal harfine benzer. Elif boyuyla birlikte dâd ( داد ) kelimesi ortaya çıkar. Âşıkın mâşûkundan

27 *Ahmed Paşa Divânı*, Haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul, 1966, s. 194.

28 *Zâtî Divânı*, a.g.e., c. II, s. 35.

29 *Necâtî Beg Divânı*, a.g.e., s. 489.

30 *Fuzûlî Divânı*, Haz. Kenan Akyüz, Sedîd Yüksel, Süheyl Beken, Müjgan Cumbur, Ankara, 1958, s. 162.

31 Haluk İpekten, a.g.e., s. 229.

32 *Mecmua*, DTCF ktp. M. Ozak I, nr. 923, yk. 9a.

meded dilemesi, lütuf ve adâlet beklemesi, harflerle ilgili olarak bu ci-  
hettendir :

*Ḳaddüñ elifdürür iki yanında dâl-i zülâf  
Lâyık budur ki 'âşıka senden irişe dâd<sup>33</sup>  
Necâtî*

*Pâdişâhum kışver-i hüsn içre dâd itseñ nola  
Ḳaddüñi çünkim elif zülfeynüñi dâl eylediñ<sup>34</sup>  
Hayâlî*

*Dâm :*

Güzeller, can ve gönül kuşunu avlarlar. Bunun içinse *dâm* (tuzak)  
gerekir. Onların tuzakları, saçları, boy ve ağızlarıdır. Bu yüzden bun-  
lar, tekabül ettikleri harflerle *dâm* ( دام ) kelimesine delâlet ederler :

*Cân u dâl murğına şayd itmege dâm ise yiter  
Dâl zülfüñ ve elif kâmetüñ ü mîm dehenüñ<sup>35</sup>  
Nizâmî*

*Lâ :*

Âşık gözündeki emsâlsiz (lâ) olan sevgili, rakîb (ağyâr)e davranışın-  
nın tersine gerçek âşıkına dâimâ menfî, reddedici bir tutum içindedir.  
Bunun bir sebebi, bizzat kendisinin, lâm gibi saç ve elif gibi boyuyla  
*lâ* (hayır, yok) sözüne benzemesindedir :

*Nice nefy iderdî hâırdan güzeller fikrini  
Zülf ü Ḳaddüñ naḳş-ı dâlde olmasaydı lâ eger<sup>36</sup>  
Kemâl Paşazâde*

*Lâm-ı zülfüñle elif Ḳaddüñ nihâli var iken  
Kimsene hüsn ü cemâl içinde saña lâ dîmez<sup>37</sup>  
Necâtî*

Lâm, eğriliği itibariyle aşk derdi ve cevr ü cefâ yüküyle beli bükü-  
len âşığa, onun boyuna benzetilir. Mâşuk *lâ* diyerek mübtelâsını red de-  
ğil, elifi lâma vasl ile *illâ* ( لا ) diyerek murâdın, vuslatın hâsıl olma-  
sını lûtfetmelidir :

33 *Necâtî Beg Divânı*, a.g.e., s. 175.

34 *Hâyâlî Bey Divânı*, Haz. Ali Nihad Tarlan, İstanbul, 1945, s. 242.

35 Haluk İpekten, a.g.e., s. 178.

36 *Kemâl Paşazâde Divânı*, a.g.e., s. 31.

37 *Necâtî Beg Divânı*, a.g.e., s. 278.



*Çün elif kaddürle itdün kâmetüm ey serv lâm  
Lâ dime billâhi lutf it lâma vaşl olsun elif<sup>38</sup>  
Hayâlî*

Ayrıca âşkın, her an düşündüğü ve zikri, lâm saçlı, elif boylu sevgilisi olduğu için (dervişin fikri neyse zikri odur!) zâhidin her dediğine o, lâ (hayır) der :

*Lâm zülfiyle elif kaddi olupdur virdümüz  
Her ne dîrse zâhid-i nâdân anuñcün lâ dîrüz<sup>39</sup>  
Rûhî*

### MED

Bâzan elif tek başına alınmaz. *Med* ( م ) ile birlikte veyâ sâdece med zikir yâhut telmih edilir. Med, şekil yönünden umûmiyetle kaşa benzetilir :

*Cemâli bir ‘alâmetdür elif kaddi kvâmetdür  
Gözi nûna delâletdür kemân ebruları medde<sup>40</sup>  
Fehîm*

*Başuñda iki kaş ne hoş ey yâr-i elif-kad  
Yazılmış egerçi bir elif üzere iki med<sup>41</sup>  
Surûrî*

Yukarıdaki beyitlerde *ân* kelimesine de işâret olunmaktadır.

*Cânlar üzmiş zulmet-i hicrinde giysü koymuş ad  
Âhlar olmuş gam-ı ‘aşkıñda ebrü koymuş ad<sup>42</sup>  
Şeyh Gâlib*

Şeyh Gâlib'in, bu beytinin ikinci mısra'ında ebrû (kaş) ile *âh* ( آ ) daki *medde*, diğer misâllere nazaran daha gizli bir telmih vardır. Ayrıca

38 *Hayâlî Bey Divânı*, a.g.e., s. 224.

39 Âgah Sırrı Levend, *Ümmet Çağrı Türk Edebiyatı*, Ankara, 1962, s. 6.

40 Aşçı Dede Halil İbrahim, *Hâtıralar*, Haz. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul, 1960. s. 122.

41 Surûrî, *Bahrü'l-Maârif*, Milli İkt. nr. A 81, yk. 86a.

42 Şeyh Gâlib, *Divân*, Bulak, 1252, Gazeliyat bl. s. 20. Bu beytin izâhı için bkz. : Ali Nihad Tarlan, *Şeyh Gâlib Hayatı ve Şiirleri*, Konferansları Serisi kitap 3, Ankara, 1939, s. 5-6.

*âh* nidasının çokluk hâlinde oluşu ve memdud (bir buçuk) hece okunuşuyla da mânâ ve âhenk münâsebeti mevcuttur.

Güzellik kitabında veyâ yüz mushafında kaç, *Besmele*deki *Cenâb-ı Hakk*'ın *Rahman* sıfatının imlâsındaki med gibidir :

*Muşhaf-ı hüsnünde ebrû medd-i Bismillâh'dır*  
*Vakıf-ı surr-ı cemâlin 'arif-i billâhdır*<sup>43</sup>

*Leskofçalı Gâlib*

### ELİF — ÂŞIKIN BOYU

Âşıkın boyu da aşka düşmeden önce elif gibi dümdüz ve dîmdiktir. Kaf dağının bile dayanamadığı belâ yükü, aşk mihneti, ihtiyarlık meşakkati âşıkın belini büker, elif boyunu âdetâ elifin eğrilmesinden hâsıl olan dal'a çevirir :

*'Ayn-ı dâl itdi elif kaddümi bir bâr-ı belâ*  
*Kef geçer Kâf aña bir hamle tahammül idemez*<sup>44</sup>

*Zâtî*

*Hublar göçü uğradı da yol etti*  
*Kim ne bilir elif kaddim dal etti*  
*Aktı çeşmim yaşı çaylar sel etti*  
*Çevirir önüne göl eyler imiş*<sup>45</sup>

*Pir Sultan*

*Bühtan edip beni dâra çektirsen*  
*Katlîme hesapsız hatlar döktürsen*  
*Altmış bir yaşında belim biçtiürsen*  
*Elif kaddim dal eylesen çekerim*<sup>46</sup>

*Ruhsatî*

Elif boyun dala dönmesiyle eğilmek, meyletmek fiiline, dolayısıyla âşıkın mâşûkuna meyline ve aynı zamanda dal kelimesinin delâlet mânâsına ve yine bu sebeble bu kelimenin ilk harfi olan dala telmihte bulunur :

43 Leskofçalı Gâlib, *Divan*, İstanbul, 1335, s. 81.

44 *Zâtî Divanı*, a.g.e., c. II, s. 49.

45 *Pir Sultan Abdal*, İstanbul, 1959, s. 146.

46 Eflatun Cem Güney, *Ruhsatî Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul, 1958, s. 119.

*Olmak elifüm karîne-i dâl  
Meylüm saña olmağınadır dâl<sup>47</sup>*

*Fuzûlî*

Âşkın, kulun, elif boyunun dala dönmesiyle onun otururken, ders çalışırken vücudunun dal harfine benzemesiyle, devlet kelimesinin ilk harfi dal ile ve delâlet mânâsıyla ilgili münâsebetler kurulur :

*Kullarun ey hâce Zâtî'den sebak alsun diyü  
Levh-i 'ışkuında elif kaddin bükcüp dâl eyledün<sup>48</sup>  
Zâtî*

*Baňa hıřm itdügi çeřm-i nigāruñ 'ayn-ı 'izzetdür  
Elif kaddüm düitā kılduğı yārün dāl-ı devletdür<sup>49</sup>  
Zâtî*

Sevgili, kaş yayı, kirpik oku ve gamze kılıcıyla âşkının canına kaseder. Onun elif boyunu, yay gibi eğer, bükür, yâni kendisine cezb ve meylettirir :

*Dil aldı kaşd-ı cān eyler begüm kaşuñ gözüñ gamzeñ  
Elif kaddüm kemān eyler begüm kaşuñ gözüñ gamzeñ<sup>50</sup>  
Necâtî*

## ELİF — DOĞRULUK

Diğer harflerin içinde en düz ve en doğru olan harf eliftir. Bu yüzden elif, doğruluğun, istikametın timsâlidir :

*Düş ey elif istikāmetüñden  
Şerm eyle bu kadd ü kāmētüñden<sup>51</sup>*

*Fuzûlî*

*Her kim olmazsa elif gibi kapuında mustakim  
'Aybm setr eylemez kimse anuñ illā ki sin<sup>52</sup>  
Yahyâ*

47 Fuzulî, *Leylâ ile Mecnun*, Haz. Necmeddin Halil Onan, İstanbul, 1956, s. 206.

48 *Zâtî Divânı*, a.g.e., c. II, s. 175.

49 A.e.c. I, s. 149.

50 *Necâtî Beg Divânı*, a.g.e., s. 333.

51 Fuzulî, *Leylâ ile Mecnun*, a.g.e., s. 77.

52 *Yahyâ Bey Divânı*, a.g.e., s. 65.

Sevgilinin râ gibi kaşı eğri, gamze oku ise elif gibi doğrudur. Veyâ onun râ kaşıyla dal zülfünden *red* ( د , ) kelimesi meydana gelir. Onlar (sevgili) gibi hiyle bilmediğini imâ ile elif gibi dosdoğru olduğunu beyanla âşık, reddedilmemeyi temennî eder :

*Egrilik itdiyse ey dil yâ gibi kej râ kaşuñ  
Gamzesi okı elif gibi yoluñda toğrudur*<sup>53</sup>

*Kemâl Paşazâde*

*Ey boyı servüm elif gibi yoluñda doğruyam  
Râ kaşuñla dâl zülfüñ itmesimler beni red*<sup>54</sup>

*Necâtî*

Elif, doğruluğu sebebiyle harflerin başı, serdârı olmuş; ye ( ی ), eğriliği yüzünden en sonda kalmıştır :

*Doğruluğ ile harflere şadırdur elif  
Yâ harfini ayağa brahamşdur i'vicâc*<sup>55</sup>

*Fuzûlî*

*Serdâr olur ekâbire her dem elif gibi  
Toğruluğ ile kim ki bu yoldan ide 'ubûr*<sup>56</sup>

*Yahyâ*

## ELİF — BURUN

Şekil benzerliği itibâriyle, ayrıca kaşların med olması bakımından da burun, elife veyâ renk ve parlıtı dikkate alınarak gümüş bir elife teşbih edilir. Sevgilinin yüzü, *âfitâb* (güneş)a yâhut *mâh*(ay)a benzetilmekle bâzan bu kelimelerin başındaki ve ortasındaki elifle sevgilinin burnu imâ olunur :

*Virâdi Hâk levh-i cemâlüñdeki simin elife  
Bir kerâmet k'am enğüş-i Peyemberde kodr*<sup>57</sup>

*Ahmed Paşa*

53 *Kemâl Paşazâde Divânı*, a.g.e., s. 47.

54 *Necâtî Beg Divânı*, a.g.e., s. 175

55 *Fuzûlî Divânı*, a.g.e., s. 479.

56 *Yahyâ Bey Divânı*, a.g.e., s. 363.

57 *Ahmed Paşa Divânı*, a.g.e., s. 327.

*Bir elifdür kim o bîni âfitâb üstindedür  
Ol dehen şol mîme beñzer mâhtâb üstindedür*<sup>58</sup>

*Zâtî*

*Mâh içinde elifüñ 'aynı olan enj itmîş  
Bedri engüşt-i Nebî-veş iki pâre Ferruh*<sup>59</sup>

*Zâtî*

#### ELİF — PARMAK

Parmak elife benzetilir. Bilhassa yüz-ay münâsebeti olunca burunla ilgili yukarıdaki beyitlerde de görülebileceği üzere burunla berâber elife ve Hz. Peygamberin *Şakka'l-kamer* mucizesine işâret edilir. Zîrâ burun, yüzü âdetâ ikiye ayırmaktadır. Hz. Peygamber de parmağı ile ayı ikiye ayırmıştır :

*Parmağınñ elifiyle ol cân  
Kurs-ı mâh iki şakık itdi hemân*<sup>60</sup>

*Yahyâ*

#### ELİF — MÜ

Süslü, işlemeli bir sultan çadırına benzetilen vucud'daki kıllar, eliflere ve dağlar da şemselere benzetilmiştir :

*Bir münakkaş haymedür cismüm mahabbet şâhna  
Mûlarum anda elifler şemselerdür dağlar*<sup>61</sup>

*Figânî*

#### ELİF — ŞERHA

Sevgilinin elif, servi boyu hayâlî ve hasretiyle âşığın vucûdunda elif gibi şerha (yarık)lar, dilim dilim yaralar; gül veyâ lâle gibi yanağın hatırlanmasıyla da kanlı dağlar hâsıl olur. Yâhut bu benzerlikler münâsebetiyle âşık, aşkını bildirmek istediği gibi ayrılık ve aşk ıztırâbına hayâlî bir vuslat tesellisi bulmaya çalışır :

58 *Zâtî Divânı*, a.g.e., c. I, s. 160.

59 A.e., s. 106.

60 Taşlıcalı Yahyâ, *Gencine-i Râz*, Konya, Mevlânâ ktp. nr. 4802, b. 233.

61 Abdülkadir Karahan, *Figânî ve Divançesi*, İstanbul, 1966, s. 43.

*Her taraf pür hün eliflerdür çekilmiş gögsüme  
Yâ hevâdan mevc urur bağrumdaki deryâ-yı hün<sup>62</sup>  
Fuzûlî*

*Dâğ u elif ki sinede yir yir nişanedür  
Bir serv-ı kadd ü lâle-ruhun yâdigârıdır<sup>63</sup>  
Hayâlî*

*Sinene 'ışk ile elifler kes  
Bilsün o servi sevdiğün herkes<sup>64</sup>  
Bâkî*

Dilim dilim yaralara teşbih edilen elif, muhabbet denizi gibi olan vücudda dalgalara benzetilir :

*Mahabbet bahridür cismüm elifler anuñ emvâci  
Belânuñ kâmdur gönüm o la'l-i cân-fezâ hakki<sup>65</sup>  
Hayâlî*

Elif aynı zamanda bin demektir. Çokluğa delâlet eder. Gerçek âşık, fazla ıztırab çekmedikçe kemâle ve vuslata yol bulamaz :

*Biñ yirde gerek sinesine çeksün elifler  
Vaşhna anuñ yol bulamae 'âşık-ı gümrâh<sup>66</sup>  
Yahyâ*

Elif ve yara alâkası çok kere âşikâr bir şekilde ifâde edildiği gibi bâzan dolaylı ve gizli olarak îmâ edilir. Veyâ sâdece şerhadan elifi ve bununla ilgili hususları tedâî etmek icab eder :

*Şerha çekdüm dâğ yaqdum göz göz itdüm sinemi  
Dâğımı seyr eyleyen görsün benim târihüme<sup>67</sup>*

Bu beyitte şerha elife, dağ he'ye her ikisi de âh ( آ ) nidâsına delâlet eder. Maddî ve mânevî bir yarası ve ıztırâbı olan kimsenin âh u feryâd etmesi tabiidir.

62 *Fuzûlî Divânı*, a.g.e., s. 353.

63 *Hayâlî Bey Divânı*, a.g.e. s. 193.

64 *Bâkî Divânı*, a.g.e., s. 425.

65 *Hayâlî Bey Divânı*, a.g.e., s. 437.

66 *Yahyâ Bey Divânı*, a.g.e., s. 506.

67 Âmil Çelebioğlu-Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, İstanbul, 1979, s. 40. Bu beytin ebced yönünden izâhı için bkz. a.e., s. 40.

Yukarıdaki ve müteakıb misâllerde olduğu gibi serha elif, dağ sıfır veyâ he ( . )dir<sup>68</sup>. Böylece âh nidâsı da imâlî veyâ açık bir şekilde zikredilmiş olur :

*Sinede sıfır u elif dâğına benden şorman  
Kim anuñ sırrını yürekde olan âh bilir<sup>69</sup>  
Necâtî*

*Hayâlî yidi eflâküñ nola gönlünde yir itse  
Elifle dâğ ile başdan ayığa âh âhem ben<sup>70</sup>*

Sinedeki elif ve dağ, âh nidâsını verdiği gibi elifle bir, dağla sıfır kastedilerek on rakamına, çokluğa dikkat çekilir :

*Ɔodum bir sıfır dâğı sinede olan elif üzere  
'Alâmet bir iken 'aşka görenler didi on olmaş<sup>71</sup>  
Zâtî*

*Sinede olan elif üzere Ɔodum bir sıfır-ı dâğ  
Mihrüñe ey meh 'alâmet bir iken on eyledüm<sup>72</sup>  
Zâtî*

Sinedeki elifler, süslerle (bayraklarla) bezenmiş pâdişahın geçtiği bir anayol gibidir :

*Bir siyeh dâğ gerek sinede her bir elife  
Bi-'alâmet ne revâdur ki ola şâh yolu<sup>73</sup>  
Hayâlî*

*Zeyn eyledüm elifler ile levh-i sinemi  
Her biri şâh-râh-ı diyâr-ı 'adem gibi<sup>74</sup>  
Yahyâ*

Davul ve sancak sultanlık alâmetidir. Âşık da kendi pâdişahı olan mâşûkasının ihsânı (cevr ü cefâsı) ile sînesinde sancak gibi elife, davul

68 Mehmed Çavuşoğlu, *Necâtî Bey Divânı'nın Tahlili*, İstanbul, 1971, s. 224.

69 *Necâtî Bey Divânı*, a.g.e., s. 185.

70 *Hayâlî Bey Divânı*, a.g.e., s. 312.

71 *Zâtî Divânı*, a.g.e., c. II, s. 101.

72 A.e., s. 454.

73 *Hayâlî Bey Divânı*, a.g.e., s. 392.

74 *Yahyâ Bey Divânı*, a.g.e., s. 550.

gibi dağlara sahip olmakla beğliğe erişmiş, âdetâ o da bir aşk sultanı olmuştur :

*Begliğün var o mâhuñ elif ü dâğ ile  
Ey gedâ tabl u 'alem virdi bu gün şâh saña<sup>75</sup>  
Hayâlî*

*Güşe-i fakr dilâ kişver-i Cem'dür bilene  
Tende dâğ u elifi tabl u 'alemdür bilene<sup>76</sup>  
Hayâlî*

Bir yazının sona erdiğini belirtmek veyâ eksik kalan satırı, diğer satırlarla eşitlemek için elife benzer çizgiler çizilirdi<sup>77</sup>. Şâir, bağrındaki yaraların elifler olmadığını bunların, ömür defterine çekilen hâtime, yâni ölüm işâreti olduğunu söylemek ister :

*Sinem üzre dâğlar görüp elif sanmañ ki gam  
'Ömrümün ser-defterine çekdi harf-i mîçvâ<sup>78</sup>  
Necâtî*

Vucud kalesi üzerindeki elifler (yaralar) birer mızraktır :

*Mısr-ı derdün kal'asın feth itdüm ey Yûsuf-cemâl  
Her elif burc-ı beden üzre sinânumdur benim<sup>79</sup>  
Zâtî*

#### ELİF — KILIÇ, HANÇER, MIZRAK

Âşıkın, sevgili cevrenden veyâ aşkının ızdırab ve heyecânından çektiği âhlar, âh kelimesindeki yâhut daha başka husûslarla elif harfi bir kılıç, bir ok vs. gibidir. Bu yüzden mâşûk bu âhlardan sakınmalıdır :

*Nakiz-i hükemânün kağ-ı fesâdiyçün eliflerden  
Kelâmu'llâh bi-had tîğ çekmiş bi-kerân hançer<sup>80</sup>  
Fuzûlî*

75 *Hayâlî Bey Divânı*, a.g.e., s. 370.

76 A.e., s. 106.

77 *Necâtî Bey Divânının Tahkiki*, a.g.e., s. 224.

78 *Necâtî Bey Divânı*, a.g.e., s. 305.

79 *Zâtî Divânı*, a.g.e., s. 27.

80 *Fuzûlî Divânı*, a.g.e., s. 27.



*Her elif bir haçer-i hün-riz-i bürrändur saña  
Haçer-i hün-riz-i bürrändan haçer kılmaz masın<sup>81</sup>  
Fuzûlî*

*Nizeler cümle elif harfi gibi olmuş sipâh  
Aña her saırı olupdur ejdehâ-peyker livâ<sup>82</sup>  
Yahyâ*

#### ELİF — OK

Sevgilinin gamzesi, yan bakışı ok gibidir. Ok vücûda saplanınca bulunduğu yeri yaralar, kan içinde kalır. Bu bakımdan *kan* ( کَن ) kelimesinin ortasındaki elif de bizzat kanı tedâî ettiren bir ok misâlidir :

*Batalı kana ohun dide-i giryân içre  
Bir elifdür şanasın kim yazılır kan içre<sup>83</sup>  
Fuzûlî*

*Can* ( جَان ) kelimesinin ortasındaki elife telmihen âşık, sevgilisinin gamze veya cefâ okunu, onun bir yâdigârı olarak canında saklamak ister :

*Elif gibi nola ben cân içinde şaklasam anı  
Okun bir bağırtı katı dilsitânun yâdigâridür<sup>84</sup>  
Zâtî*

*Fuzûlî*'nin müteâkıb muammâsında, ok mânâsına gelen hadeng kelimesinden *elif*, hün-ı dil'den yine kan mânâsına gelen *dem* kelimesi tedâî edilmelidir. *Elif* harfi ve *dem* kelimesi bir araya getirilince bu muammâ'nın medlûlî, *Âdem* ( آدَم ) ismi bulunmuş olur<sup>85</sup> :

*Mihnet-sarây-ı sineme geldükçe muttasıl  
Bezl eylerem hadengine her lohza hün-ı dil*

#### ELİF — KALEM

Kalem elif, devat ise he'dir. Böylece kalem ve devatla *âh* kelimesi teşekkül eder. Bu âhın kara dumanı da mürekkebdir :

81 A.e., s. 490.

82 *Yahyâ Divânı*, a.g.e., s. 77.

83 *Fuzûlî Divânı*, a.g.e., s. 378.

84 *Zâtî Divânı*, a.g.e., c. I, s. 247.

85 Âmil Çelebioğlu, «Harflere Dâir», *Millî Kültür*, Ankara, 1980, c. II, S. 1, s. 62.

Ayrıca bkz. *Türk Bilmeceler Hazinesi*, a.g.e., s. 41.

*Harf-i gama devât ü kalem şekl-i âhdur  
Aña mürekkebe âh da dîd-ı siyâhdur<sup>86</sup>  
Bâkî*

#### ELİF — NERGİS

Nergisin çiçek (taç yaprakları) kısmı sıfıra, sapı elife benzetilir. Bu da *âh* nidâsını meydana getirir :

*Nergis dikün ki hey'et-i şifr u elifdürür  
Tâ kim mezârum üsti kamu şekl-i âh ola<sup>87</sup>  
Necâtî*

#### ELİF — HİLÂL

Yeniay, şekil münâsebeti yönünden elife benzetilir :

*Baktım aya gördüm elif  
Sevr eyledim semâyı  
Hatibler minbere çıksın  
Dinleyelim duâyı<sup>88</sup>*

#### ELİF — MİNÂRE

Şekil îtibâriyle minâre, elife teşbih edilmekle birlikte *Allah* lafza-i celâlinin elifle başlaması, elifin ebced hesabında bire tekabül ve vahdeti temsil etmesi cihetinden de elif-minâre münâsebeti mevcuttur :

*Her menâr oldu Sitanbul'ın teninde bir elif  
Rahm kalmaz mı şeh-i gerdün cenâb-ı Edrine<sup>89</sup>  
Hayâlî*

*Oldu ak sancak gibi memdüh-ı âlem ol menâr  
Yâ elifdür âbid-i mu'bidlere 'ayn-ı 'atâ<sup>90</sup>  
Yahyâ*

86 *Bâkî Divânı*, a.g.e., s. 400.

87 *Necâtî Beg Divânı*, a.g.e., s. 157.

88 Muhan Bali, *Ercişli Emrah ile Selvi han Hikâyesi*, Ankara, 1973, s. 69.

89 *Hayâlî Bey Divânı*, a.g.e., s. 362.

90 *Yahyâ Bey Divânı*, a.g.e., s. 29.

Minâre elif olunca kubbe de sıfırdır. Sıfır sayısı, başlangıçta bugünkü sıfır gibi veyâ eski yazadaki he ( . ) harfine benzer şekilde yazılırdı<sup>91</sup> :

*Ƙubbeler şıfır u minâre bir elif gibi durur  
Birine on onna yüz yüzine biñ virilür<sup>92</sup>  
Necâtî*

Bu beytin ikinci mısra'ı aynı zamanda: *Kim bir hayırlı ve güzel amelle gelirse ona, on misli sevap verilir. Kim de bir günâh ile gelirse ona ancak misli ile cezâ edilir. Onlar, haksızlığa uğratılmaz âyet-i kerîmesinden mülhemdir<sup>93</sup>.*

#### ELİF — KÖPRÜ

Kasım Paşanın yaptırdığı bir köprü dolayısıyla kaleme alınan bir kasidede, herhâlde köprü ayaklarından mülhem bu münâsebet kurulmuştur :

*Sıhr ise ancak olur kime naşib olmaşdur  
Rîy-i âb üzre elif hatım yazmak 'acabâ<sup>94</sup>  
Yahyâ*

#### NETİCE

Netîce olarak *elif*in ve bâzı harflerin bugün dahi tâbirler hâlinde dilimizde yaşadığını görmekteyiz. Bütünüyle harfler, çeşitli yönlerden edebiyatımıza mâl olmuştur. Burada üzerinde durduğumuz *elif harfi*, daha çok sevgili ve âşık münâsebetleri içinde sevgilinin bedenî vasıfları ve bâzı tavırlarıyla alâkalıdır. *Elif*le ilgili münâsebetler umûmiyetle şekil benzerliğine dayanmaktadır. *Elif* ve diğer bâzı harflerle birlikte muhtevâya uygun muhtelif kelimeler meydana getirilmiştir. Edebî bir gelenek hâlini almış görünen bu husûsa dikkat olunmadıkça, bilhassa işâret edil-

91 *Necâtî Bey Divânı'nın Tahlihi*, a.g.e., s. 224.

92 *Necâtî Beg Divânı*, a.g.e., s. 109.

93 *El-En'am sûresi*, 160. ayet.

94 *Yahyâ Bey Divânı*, a.g.e., s. 125.

mek istenilen kelime, arka plânda ve gizlenmiş olarak kalmışsa bu tür metinleri, doğru bir şekilde değerlendirmek güç olacaktır. Ayrıca belirtmek istediğimiz bir husus da tamâmen edebî bir mâhiyette olsa bile harfler veyâ bu yazımızda olduğu gibi sâdece *elif harfi*, tasavvufî<sup>95</sup> husûsiyetleriyle de ele alınmadan, tasavvufî görünmeyen bir kısım ifâdelere dahi nüfuz edilmemesi ihtimâl dâhilindedir.

Herhâlde *elifle* ilgili edebî husûsiyetler, sâdece bizim işâret ettiklerimizden ibâret değildir. *Elif-boy* veyâ *şerha* gibi umûmî kullanışların, mazmunların yanında *köprü* gibi nâdir veyâ orijinal muhtelif örneklerin de tesbiti mümkündür. Bilhassa mukayeseli olarak bu tür ve benzeri çalışmalar yapıldıkça, klâsik edebiyatımızın değeri ve zenginliği daha iyi anlaşılacaktır.

Mahdut dahi olsa, verdiğimiz misâllerle bile halk edebiyatımızın da temelde aynı medeniyet ve kültür dâiresi içinde bulunmakla ortak tezâhürleri ihtivâ ettiğini söyleyebiliriz. Bu sebeble edebiyatımızın bir bütün olarak ele alınması îcab ettiği ve Dîvan edebiyatı için zümre edebiyatı veyâ benzeri tâbir ve hükümlerin kısmen de olsa yanlış olduğu kanâatindeyiz.